

Az információs gazdaságban a könyvtárak az információs szabadság és a kultúra bástyái*

A globalizált világban mindent a pénz mércéjével mérnek, a foglalkozások gyorsan változnak, a világot hatalmas mennyiségű ellenőrizetlen információ árasztja el – többnyire az interneten –, és az információs meccsen nyüzsögnek a játékosok. Hogyan lehet ebben a világban elérni, hogy az információhoz mindenki szabadon hozzáférhessen, és az információs szolgáltatásnak kiegyensúlyozott csatornái legyenek?

Bevezetés

1983-ban írtam [1]: „Egyre általánosabban elfogadott az a nézet, hogy a fejlett országok jövője leginkább azon múlik, mennyire válnak információs társadalmakká, sőt információs gazdaságokká... Ugyanakkor ezen országok majd mindegyikében megkurtították – gyakran barbár módon – a könyvtárak rendelkezésére álló forrásokat. A könyvtárak vagy rosszul működnek, vagy nem bírták rá uraikat és gazdáikat a helyes intézkedésekre.” 1983 óta információs gazdasággá válásunk valószínűsége bizonyossággá lett. Egy-két évvel ezelőtt egy másik cikkemben [2] azt taglaltam, hogy a könyvtárak csak kevéssé vagy sehogy sem járultak hozzá a gazdasági fejlődéshez, inkább csak követték azt – abban az értelemben, hogy a könyvtárak fejlődése és virágzása akkor indult meg, illetve akkor folytatódott, amikor az adott ország már elért egy bizonyos fejlődési szintet. Azt is megállapítottam azonban, hogy a kultúra fejlődésében viszont szerepük volt a könyvtáraknak. „A könyvtárak egy ország civilizációs szintjének egyszerre tükrözői és tényezői. A könyvtárak a szociális infrastruktúra részének tekintendők... Ahelyett, hogy a gazdasági növekedéshez való hozzájárulást adnánk a könyvtárak feladatuk, inkább a növekedés ellensúlyává – sőt talán az értelmetlen növekedés ellenszerevé – kellene tenni őket, és a növekedés megtorpanásakor is gondoskodni kellene folyamatos ellátásukról és fenntartásukról.”

Információs forradalom – pénz uralta társadalom

Az ipari forradalom fontos következménye volt a kézműipar jelentős túlsúlyra jutása a mezőgaz-

daság rovására. Ennek velejárója lett a népesség elvándorlása a falvakból a városokba, a nemzeti vagyon nagyarányú növekedése, az átlagmunkaidő irtatlan emelkedése, a többé-kevésbé képzett munkaerő iránti kereslet növekedése – ami magával hozta a közoktatás iránti igényt, és annak kibővülését –, és a munkásszervezetek gyarapodása, ami létrehozta a szakszervezeteket. Az öröklött vagyont nagyrészt felváltotta a termelésből származó pénz teremtette vagyon, a felemelkedő új elit vagyona. Feltalálták a nemzetállamot, és fejlődésnek indult a modern demokrácia.

Az az *információ- és kommunikációtechnika (IT)* hajtotta nagyszabású forradalom, amelynek manapság részesei vagyunk, hosszú távú társadalmi hatásaiban egyenértékű az ipari forradalommal. Még a középtávú előrejelzés is lehetetlen. Csak a napi történések látszanak, és tíz évre előre is csak visszafogott találgatásokba bocsátkozhatunk. Az egyes változások nem növekményesek (inkrementálisak), hanem különállóak (diszjunktak). Viszont minden változás *ad infinitum* hajlamos újabb változások kiváltójává lenni. Ráadásul a változások kiszámíthatatlan kölcsönhatásokba lépnek egymással. Ember fel nem tételezte, hogy az ipari forradalom majd a repülőgéphez meg az általános villamosításhoz vezet. Azt sem jövendölte senki, hogy a korai számítógépektől a számítógépes világhálózathoz kapcsolódó mobiltelefonoknál kötünk ki.

Az IT a globalizáció legfontosabb tényezője. Az első dedikált transzatlanti kábelt valamikor az ötvenes évek végén fektették le, még száz hangcsa-

* Libraries as bastions of freedom of information and culture in an information economy címmel megjelent a *Bulletin des Bibliothèques de France* 2000. 2. számában.

tornát sem tudott. A maiak kapacitása egymillió fölé van. A pénz szabadon mozog a föld körül; naponta trillió (azaz milliószor millió) dollár forog a globális valutapiacokon. Az információ- és kommunikációtechnika jóvoltából globálisan gondolkodhatunk és cselekedhetünk olyan ügyekben, amelyekben eddig csak helyileg vagy országosan, vagy legfeljebb regionálisan tehettük valamit. A globalizáció nem más, mint az országhatárok fokozatos eljelentéktelenítése (ami egyúttal kiváltja a nacionalizmus és a törzsiség ellencsapását). A globalizáció – ahogy ma folyik – annyit tesz, hogy egyre több és több hatalmat kaparintanak meg azok a multinacionális cégek, amelyek legnagyobbika több pénzzel bír, mint a 20 legnagyobbat kivéve az összes nemzetgazdaság. Bármely kifogás a multik növekedésével szemben azonnal megkapja a kereskedelem korlátozásának vádját a Világkereskedelmi Szervezet mérhetetlen hatalmú testületétől. Minden vállalat kompetitív előnyök elérésére törekszik, és ebben könnyebben ér célt globális terepen, mint országhatárok közé zárva. Ha egy országban emelkedik a munkabéreköltség, a munka fejletlenebb tájakra költözik.

Az IT a fizikai munka nagymérvű visszaszorulását okozta, és az IT-ismeretekkel vagy -képességekkel nem bíró embereknek csak olyan munkák maradnak, amelyeket senki más nem hajlandó elvégezni. Becslések szerint a munkaerő 80%-át már valamilyen, az információval kapcsolatos munkaterületen foglalkoztatják. (Az „információval kapcsolatos terület” fogalma nagyon tágan értelmezett, hiszen az Egyesült Királyságban a foglalkoztatottak 43%-át még ma is fizikai munkának tekintik. A nyilvánvaló ellentmondás talán azzal magyarázható, hogy a fizikai munkakörök egyre nagyobb hányadában van szükség IT-ismeretekre.) Valójában még rengeteg fizikai munka maradt a világon, de az egyre inkább a szegény országokban koncentrálódik. Az összhatás az, hogy mélyül a szegény és gazdag nemzetek, illetve az egyes országokon belül a szegény és gazdag rétegek közötti szakadék. A szegények és gazdagok közötti távolság 1945 és 1980 között tapasztalt csökkenése először megállt, majd visszajára fordult. Ez nem azt jelenti, hogy a szegények szegényebbek lettek, sokkal inkább azt, hogy az IT még gazdagabbá tette a gazdagokat – ám a tény tény marad: a szakadék mélyül. A nemzetállamok még léteznek, de hatalmuk fogyóban, ráadásul úgy viselkednek, mintha annál is kevesebb hatalmuk volna, mint amennyi ténylegesen van. A globalizáció nemcsak a szocializmust pusztította el, hanem a legjobb úton halad afelé, hogy a kapitalizmus átvegye az uralmat a társadalmi értékek felett. Az Egyesült Államok az IT alkalmazásában annyira megelőz minden más országot, és olyan sok

hatalma van a világban, hogy az ember gondolkodóba esik: nem egyenlő-e a globalizáció az amerikanizálódással.

Az IT nem csak a globalizáció hajtóereje: a leggazdagabb vállalatok között megtalálhatók az információ- és kommunikációtechnikában leginkább érdekelt cégek. A legkézenfekvőbb példa a Microsoft, de ott vannak a médiacégek is, sok „nemzetinek” vélt sajtótermék vagy tévécsatorna van – nagy vagyonok fölétt rendelkező – külföldiek tulajdonában. Az információban közvetlenül nem érdekelt cégek sem restek az internetet reklámra, eladásra, vagy akár vásárlásra használni. Az elektronikus kereskedelem ma már a mindennapi élet része. A könyvkereskedők is megragadták a lehetőséget, az Amazon.com már semmi esetre sincs egyedül. Egyes könyvkereskedők egyszerre tartanak fenn kiskereskedéseket, ahol internetezni lehet, és internethelyeket, ahol vásárolni lehet. Sok, gyakran kormányzati eredetű kutatási jelentés a nyomtatott változat mellett – vagy éppen a helyett – hozzáférhető a weben is.

Az információ értelmezése is megváltozott. Azelőtt úgy tekintették, mint a levegőt: ingyen van mindenkinek. Mára eladható árucikk lett, mint a sajtó – és akárcsak a sajtó, nagy része igencsak romlandó. És bármi, amiben benne van a pénzcsinálás lehetősége, kapós. Erről az IT nem tehet; egyszerűen csak megkönnyíti a dolgot. Úgy látszik, minden a gazdasági értéke szerint ítéltetik meg.

Érdemes eltöprengeni azon, *miért* van a modern társadalomban sokkal nagyobb jelentősége a pénznek, mint a korábbi társadalmakban volt. A történelem többé-kevésbé a pénzzel és hatalommal bíró emberekről szól. Az arisztokratáknak, akik 1800-ig a javak túlnyomó többségét birtokolták, nemigen volt más dolguk, mint hogy megőrizték azt, amijük van, meg hogy a művészetek patrónusaként öregbítsék társadalmi rangjukat: az általunk kulturális terméknek tekintett dolgok – az irodalmi és zeneművek, a festmények, szobrok és épületek – többsége mulattatásra vagy az önimádat kifejezésére készült. Az ipari forradalom jóvoltából sokkal több ember szerezhetett hatalmat és pénzt, és az ezekért a 19. században folytatott verseny nagyon ádáz volt, mert több volt a versengő fél, és nagyobb volt a siker jutalma is. Európában és Észak-Amerikában a vallás még mindig erős hatása és a morális elkötelezettség arra készítette a nagyon gazdagok egy részét, hogy pártfogolják a kultúrát, és járuljanak hozzá a társadalmi jóléthez. Hasonlóan látszanak viselkedni a gazdagodó nemzetek is, hiszen némelyikük hatalmas közberuházásokat eszközölt a kultúrában. Az utóbbi évtizedekben a pénzért versengő emberek száma szerfelett megnőtt, mert egyre többen és többen jutot-

tak a fölé gazdasági szint fölé, ahonnan már lehetőségük van a továbbemelkedésre; és a gazdasági kritériumok váltak a nemzetgazdaságok hajtóerőivé. A befolyás korlátai annyira összezsugorodtak, hogy szinte láthatatlanná váltak, és a kultúra – hacsak nem lehet pénzcsinálásra bírni – ellehetetlenült.

Az IT hatása a közoktatásra

Az IT átalakítja a közoktatást is, azt a területet, ahol a legnagyobb az információfogyasztás. Ma már sok iskola jól el van látva számítógépekkel, de a legnagyobb hatás a felsőoktatásban és a továbbképzésben érzékelhető. Az utóbbi években a hallgatók számának hatalmas növekedése, karöltve a közkiadásokra nehezedő nyomással, arra készíti a felsőoktatást, hogy lassan, de növekvő mértékben az IT-n alapuló önképzéssel pótolja az oktatókat. Meglehetősen gyorsasággal haladunk egy olyan rendszer felé, amelynek alapja a tanítás helyett a tanulás. Ebben a rendszerben a diák a saját módszere, időbeosztása szerint tanulhat. Az egyetemeken a fokozatokra való felkészítést tekintve jelentős átalakuláson mennek keresztül. Mivel a kurzusok helytől és időtől függetlenné válnak, a hallgatók fölvehetik más egyetemeken kurzusait is, sőt részt vehetnek üzleti vállalkozásban működtetett tanfolyamokon is. Létre fog jönni a verseny és az együttműködés is, nemzetközi és országos szinten egyaránt.

Az első fokozat csak a karrier megkezdését szolgálja, utána olyan folyamatos – élethosszig tartó – képzésnek kell következnie, amely megfelel a munkakörök szüntelen – akár a feladatok végrehajtásának módjában, akár új munkamódszerekre való átállásokban megnyilvánuló – változásainak. Az egész életre szóló képzésben szerepe lesz bizonyos, oktatók vagy konzulensek nyújtotta irányításnak, de túlnyomórészt önképzésből áll majd. Az egyetemeken új szerepet találhatnak maguknak ebben az életfogytig tartó képzésben, de kemény versenyben találják majd magukat az üzleti vállalkozásokkal, és hogy milyen szerep jut nekik, az még a jövő zenéje.

Ha a tanulás folyamatát a tanulóknak kell irányítaniuk, akkor szert *kell* tegyenek bizonyos jártasságra az információkeresésben, az információ értékének és megbízhatóságának megítélésében, kiválogatásában és felhasználásában. Erre később visszatérek.

Az önképzés azonban nem csak az életben maradást szolgálja majd. A várható élettartam növekedésével és a nyugdíjkorhatár általános csökkenésével kialakulnak felvilágosító, szórakoztató önképzési formák is. Azt gyanítom, a leg-

szélesebb értelemben vett önképzés felsorakozik a leggyorsabban növekvő tevékenység, a turizmus mögé, és rövidesen üzleti versenyre kelhet vele.

Az információs forradalom politikai jelentősége

Az internet egyfelől a demokrácia terjesztője (bárkinek lehet beleszólása), másfelől a hatalom, az agymosás, a veszélyes ideák terjesztésének stb. eszköze. Mindig meghiúsítható az internet ellenőrzés alá vonására tett minden erőfeszítés. Másként gondolkodó csoportok már felfedezték, hogy az interneten sokkal könnyebben mozgósíthatnak nyilvános demonstrációkra, vagy kelhetnek zűrzavart – az internet lehet az anarchia fegyvere is. Ráadásul nemzetközi is – az internet nem ismer határokat. Mint szinte minden a világon, az internet önmagában semleges. Akárcsak a sajtó vagy a televízió, egyaránt felhasználható jó vagy rossz célokra. Mivel a rossz nem vonható hatékony felügyelet alá, elengedhetetlen gondoskodni arról, hogy a jó kiegyensúlyozza.

Tény, hogy az információban mindig nagy felforgatási potenciál rejlik. Ezért aztán az autoritárius rendszerek első dolga elnyomni vagy felügyelet alá vonni az információellátó rendszereket: a televízióállomásokat, a hírlapokat vagy a könyvtárakat. A szovjet rendszer éppúgy használta propaganda-, illetve instrukciós eszközként a nyilvános, mint az egyetemi könyvtárakat. Érdemes visszagondolni arra a vitára, amely a brit alsóházban az 1800-as évek közepén az első nyilvános könyvtárak fölállításáról folyt. Ekkor mondta egy bizonyos *Sibthorpe* ezredes, hogy a könyvtárak arra ösztönzik a munkásosztály tagjait – elérhetővé téve számukra a tudást –, hogy fölébe kerekedjenek társadalmi állásuknak, és így veszélyeztetik a fennálló társadalmi rendet. Természetesen igazat szólt.

Az információs közellátással kapcsolatban a könyvtáraknak három jelentős problémával kell szembenéznük. *Először* is a nyilvános szektor pénzügyileg és politikailag szorongatott helyzetben van. Azt az infrastruktúrát, amelyre az államnak elismerten szüksége van ahhoz, hogy egyáltalán működni tudjon – közoktatás, közjólét, bűnüldözés, egészségügy, utak, vasút, vízellátás, áramellátás –, sok országban nagymértékben vagy teljesen üzleti alapokra helyezték, és szuperstruktúráként, felépítményként kezelik. Az infrastrukturális szolgáltatásokat vagy privatizálták, vagy szerződéses alapon működtetik. Az állam esetleg megtart valamilyen felügyeleti jogot, különösen a szerződéses esetben, de a szolgáltatásnak majdnem teljesen úgy kell működnie, mint egy kereskedelmi

vállalkozásnak. Az igaz, hogy régen sok közszolgáltatás képes volt hatékonyan működni, de semmi esetre sem mondhatjuk ezt el mindegyikről, ám nyilván lett volna lehetőség arra, hogy a rosszul működőket anélkül hozzák rendbe, hogy odavetik őket az üzleti farkasoknak, akiknek a rövid távú pénzcsinálás a dolguk, és nem természetük a tágabb közérdek vagy a hosszú távú szempontok figyelembevételé. A privatizációra részben azért került sor, mert a kormányok a vagyoneladással gyorsan kívántak tőkéhez jutni, lerázva egyúttal a pénzügyi kockázatot, de volt szerepe annak a politikai dogmának is, miszerint ha valamiből profitot lehet kihozni, annak a magánszektorban a helye, amiből pedig nem, annak meg sehol.

Másodsor, még ha egy intézmény általában közhasznúnak, köztámogatásra érdemesnek minősül is, akkor is előfordulhat, hogy egy kormány nem kívánja támogatni, ha fennáll annak a lehetősége, hogy az adott intézmény szembeszegül a kormány politikájával. Az információ manipulálását minden kormányzat gyakorolja, és ezt néha még különben jámbor kormányok is a magukra nézvést veszélyesnek vélt megnyilvánulások elnyomásával teszik. Arról nem beszélve, hogy nemigen fogják hasznos befektetésnek találni az ilyen megnyilvánulásokra költött pénzt.

A harmadik probléma a demokrácia velejárója. Ha az emberek többsége a valódi világgraszoló jelentőségű hírek helyett popsztárok magánéletéből, szexből és erőszakból álló információs étrendet kíván, ki mondaná, hogy eszi, nem eszi, nem kap mást? A kisebbség demokratikus jogait legfeljebb az a kevéske „komoly” televíziós adás hivatott kielégíteni, amelyet olyan időpontban sugároznak, amikor az emberek többnyire nem néznek tévét. Ugyanez a probléma a közkönyvtárak állományával; a könyvtár mindenekelőtt a helyi választott hatalmaknak tartozik számadással.

A kormányok persze az internetet maradéktalanul önnön politikájuk előmozdítására akarják használni. Nincs ezzel semmi baj, de előfordulhat az is, hogy a kormányok a közvélemény felmérésére használják az internetet – egyfajta szakadatlan népszavazásra –, és nagyon egészségtelen lehet, ha ez az ésszerűség helyett a népszerűsége alapuló politikához vezet. Ha mindent népszavazás dönt el, a hatás katasztrofális lehet.

Mindenesetre a terjesztett információ többnyire keményen magánkézből van. Egy viszonylag kezdetleges szinten egy hírlapnak egyszerűen lehet saját politikai álláspontja, ami meghatározza, hogyan válogatja a híreket, és milyen hírmagyarázatokat fűz hozzájuk. Legalább ilyen gyakori lehet az az agenda, amely az egyes vállalatok üzleti érdekeit, sőt, a népet szolgálja.

Az „állami szektor” csak annyit jelent, hogy mindenkinek képességeihez mérten szolgálnia kell a közjót. Azért fizetünk, hogy társadalmunk szilárd és túlkapásoktól megkímélt legyen, és e társadalom tagjaiként bennünket szolgáljon. Hozzájárulásom mások egészségéhez segítséget nyújt a betegségek leküzdéséhez, és segítségemre lehet a jövőben. Hozzájárulásaink révén egyrészt közvetlenül – módot adva másként nem könnyen elvégezhető dolgok elvégzésére –, másrészt a közösségi érzés kiépítésével lehetővé tesszük egy jó társadalom létezését.

Játékosok az információs pályán

A közellátás részének minősülnek-e a könyvtárak? A múltban a közkönyvtári információellátást úgy kezelték, mintha az lenne, vagy éppen kifejezetten annak ismerték el. Persze nem csak a könyvtárak számítanak az információellátás intézményeinek. Mostanáig a fontosabb ilyen ellátók voltak a kiadók, a könyvkereskedők és a sugárzó média.

A kiadóknak nem dolguk a civilizáció pártfogása. Igaz persze, hogy sok, a könyvkiadásban tevékenykedő embernek erős kulturális érdeklődése és érdekeltisége van, némelyek egyenesen bizonyos kulturális missziót is vállalnak. De nem szocialista környezetben még az egyetemi kiadóknak is gazdaságilag életképeseknek kell lenniük, vagyis nem adhatnak ki olyasmit, ami várhatóan nem kel el – kivéve talán az olyan kis példányszámú kiadványokat, amelyek veszteségét fedezi a többi könyv jövedelme –, hacsak nem szubvencionálja őket a kormányzat vagy egy gazdag magántámogató. A kormány támogat ugyan zenei rendezvényeket vagy kiállításokat, de könyveket – tudomásom szerint – csak ritkán, és a kiadók nem is számítanak erre. Említésre méltó, hogy az Egyesült Királyságban privatizálták az azelőtt masszív állami támogatásban részesülő óriáskiadót, a Her Majesty's Stationery Office-t (az angol állami nyomdát). Azóta súlyos veszteségek helyett kemény profitot termel. Nehéz megmondani, mennyi hasznos információ vagy kulturális érték ment a privatizáció során veszendőbe, de úgy tűnik, csak nagyon kevés.

Ma már a kiadók azt fontolgatják, mit kezdjenek az elektronikus információ világával. Bill Gates szerint 2006-ra a könyvek ma ismert formájukban divatjamúlttá válnak. Feltehetően nemcsak az online információ nyer majd teret, hanem a nyomtatott kiadványok új formái is, például az e-papír. Az elektronikus papír majdnem úgy néz ki, mint a rendes papír, de egy „varázspálcával” hihetetlen sebességgel lehet – akár egész könyvnyi – infor-

mációval feltölteni, és a tárolt anyag több ezerszer letörölhető és újratölthető. Az e-papír már létezik, és rövidesen piacra kerülhet. Egyesek úgy vélik, hogy sok hagyományos könyvkiadót fog kiszorítani a termelők egy új, műszaki agyú fajtája, akiket talán sokkal inkább vezérel majd az üzleti kényyszer, mint elődeiket.

A könyvtárak fő forrásai a könyvkereskedők és kiadók voltak, akikkel ezért egyfajta szimbolikus viszonyban álltak. Ezt fenyegették némileg az egyetemi és üzemi könyvtárakban készített folyóiratcikk-másolatok, de ez a csata a végéhez látszik közeledni. Lehetséges új fenyegetés az összhangra nézve, hogy egyre több kommerciális kiadvány jelenik meg a weben. És hogy mit kell ezekért fizetni, vagy hogy kell-e értük egyáltalán fizetni, az teljesen a kiadókon múlik. Ha egyszer egy nyomtatott könyvet eladtak, majdnem lehetetlen ellenőrizni, ki mindenki olvassa aztán. Az elektronikus információnál ezzel szemben minden betekintés regisztrálható – és megfizethető. Ez érvényes arra a lehetőségre is, hogy a könyvek kinyomtatása és kötése ne a gyártási folyamat része legyen, hanem a vásárló csinálja tetszése szerint. Ezt a lehetőséget a könyvkereskedők biztosan ki fogják aknázni, és talán a könyvtárak érdeklődésére is számot tarthat. A könyvtárak maguk is képessé válnak könyvek kiadására, egyesek már ma is ezt teszik, ez azonban aligha teremt igazi konkurenciát.

A tévé és a rádió hatása a könyvtárak látogatottságára vitatott. Egyrészt a televízió olvasással is eltölthető időt vesz el, másrészt viszont a tévében feldolgozott könyvek gyakran jelentős érdeklődést támasztanak e művek iránt a könyvtárakban. A televíziózás növekvő kommercializálódása jóvoltából az újabb és újabb csatornák közönségességgel, ostobasággal, erőszakkal, lágy pornóval és gyermeteg humorral szállnak csatába egymással. A BBC-nek sok vesztesége van a kereskedelmi tévékkel vívott küzdelemből és a piaci elven való működésből. A BBC híradójának csak fele szól lényeges hazai és külföldi hírekről – az is gyakran felszínes és agyonegyszerűsített előadásban –, a többi sport, királyi pompa meg lényegtelen marhaság. Akad néhány nagyon jó, a legkényesebb intellektuális nézői igényeket is kielégítő műsor, de egyre kevesebb. (Azt hiszem, hálásnak kell lennem a jóműsor-szűkéért, mert nincs, ami elcsábítsón a hasznosabb ténykedéstől.) A televízió valójában többféleképpen is hasznára van a társadalomnak. Több ismeretet ad a világ többi részéről, és egészében véve türelmeesebbé, sőt könyörületesebbé, együtt érzőbbé tesz. Aztán oktat is, olyan módszerekkel, amelyeknek nem is igen vagyunk tudatában: a szeméthalomban igazi tudásdarabkák is vannak (például a

sportkommentárokban elejtve, vagy az idegen nevek helyes kiejtésében – már ha helyesen ejtik).

Most az a helyzet, hogy nagyon sok információ szerezhető be az interneten – az igazi tudományos ismeretektől a leglényegtelenebb vackokig, vagy ami még rosszabb, pl. a gyerekpornóig, a fajgyűlöletig. Viszont még a legkomolyabb esetekben sincs mód arra, hogy meggyőződjünk az információ pontosságáról és érvényességéről. Ez persze azt a feladatot rója ránk, hogy mindenkit megtanítsunk az értékelés és a különbségtétel életbevágó fontosságára.

A könyvtárak az információ új világában

Milyen szerepet játszanak a könyvtárak abban a társadalomban, amelyben mindent piaci értéknek alapján ítélnék meg – az információt és a kultúrát is? Biztosak lehetünk abban, hogy ha az információterjesztés haszonnal kecsegtet, azt megkaparintják az üzleti vállalkozások. Ha meg akarjuk óvni a társadalmat a zabolátlan információs kiszákmányolástól, *kell* legyen közpénzekből finanszírozott, de független információs csatorna. És mi lehet erre alkalmasabb, ha nem a könyvtár?

A közkönyvtáraknak azelőtt is voltak konkurenseik. Nemcsak a televízió, hanem a puhafedelű könyv is, amelyet az emberek többsége meg tud fizetni, zsebre lehet vágni, és nem kell visszavinni, mint a könyvtárból kölcsönzött könyveket. A mostani veszedelem azonban más nagyságrendű, hiszen kikezdi az információszolgáltatás eddigi formáit, és szükségessé teszi a funkciók átértelmezését.

Az információra többségünknek szinte semmi befolyásunk sincs. Nemigen szólhatunk bele abba, hogy mi kerüljön az információs rendszerbe – milyen könyveket, folyóiratokat adjanak ki, mi kerüljön a webre, mi jelenjen meg a televízióban. Arra azonban hatással lehetünk, hogy mi jön ki a rendszerből, és arra is, mit kezdjenek vele az emberek. Mostanáig a könyvtár legfontosabb feladata a könyvek kiválasztása, az állomány szervezése, a hozzáférésről való gondoskodás és az olvasók tájékoztatása volt. Új társadalmunkban a fő feladat az online információ szűrése lesz.

Miért menjen könyvtárba az ember, ha könnyen információhoz juthat otthoni számítógépén is? Egyrészt nincs mindenkinek számítógépe otthon, és akiknek van, azok se tudják mind megfizetni az internet-hozzáférést. (Emlékeztetni kell azonban arra, hogy a digitális televízió sokkal több embernek ad majd hozzáférési lehetőséget.) Másrészt az információ felhasználásában még a tájékozott,

járatos felhasználónak is szüksége lehet segítségére. Meglehetősen gyakran fordul elő velem, hogy egy igencsak specifikusnak vélt keresőkérdésre 60 000-es találati halmazt kapok válaszul. Ha – mint az gyakran megesik – nem tudom a keresőrendszer számára értelmezhető formában továbbfinomítani a keresést, bizony lehet, hogy abba kell hagynom. A használat semmivel sem egyszerűbb, mint öt évvel ezelőtt volt, a szüntelen szoftverfejlesztést hatástalanítja az anyag növekvő mennyisége.

Lehet, hogy a könyvtárak az e-papírt is használják majd, pl. a legfrissebb híreket vagy más időszerű információkat töltve rá, így szolgáltatva azokat az olvasóknak. Lehet, hogy az e-papír ideális hordozója lesz olyan dokumentumoknak, amelyeket különben képernyőn kellene olvasni: a képernyőnél olvashatóbb, olvasóbarátabb, és olcsóbb, mint a hagyományos papírra nyomtatás.

Bill Gates elképzelésével szemben én meg vagyok győződve arról, hogy a könyv – ez a csodálatos találmány – még sokáig használatban marad, még akkor is, ha előállítását az olvasó fejezi majd be. Újabb vizsgálatok szerint az internethasználat terjedésének ellenére az olvasás nem veszít népszerűségéből, még a tinédzserek körében sem. A könyvtárak máris hibrid könyvtárrá váltak, otthont adva a papírra nyomtatott dokumentumok mellett az elektronikus hozzáférésnek is. Az ifjabb korosztályoknak meg kell tanulniuk, hogy a weben való keresés, legyen bármennyire eredményes is, nem kerít elő minden szükséges ismeretet. Egyetemi hallgatóktól hallottam elborzadva, hogy sosem használnak könyvet, mert „mindig akad valami az interneten”.

A szakadatlan elénk szórt szennyezett információban gázolva, a társadalomnak égető szüksége van „tisztá” információs csatornákra. Mivel – mint azt már említettem – az információ nagyon messze lehet attól, amit tisztának nevezhetünk, a könyvtáraknak olyan gyűjteményeket kell összeállítaniuk, amelyek kifejeznek minden véleményárnyalatot, és mindenféle internetes anyaghoz biztosítaniuk kell a hozzáférést. Azt is el kell érniük, hogy az egyik véleményről „de lásd még...” típusú csatolók vezessenek a többihez. (Elvben ugyanezt kellene tenniük az osztályozási rendszereken alapuló katalógusoknak is a könyvekkel, de ezt feleslegessé tették a másfajta tárgyszókatalógusok.)

De legyen bár akármilyen tiszta és jól prezentált, az információ nem elég. A civilizált, jó társadalomnak a demokrácia és az információhoz jutás szabadsága csak szükséges, de nem elégséges feltétele. Egy társadalomnak, ha jó állapotban akar fennmaradni, szüksége van a közös morális, szociális és esztétikai értékek egy bizonyos halmazára, vagyis kultúrára. A társadalmat kultúrája tartja

össze, ha nem éppen az határozza meg. Magas kultúra létezhet nem demokratikus, vagy olyan államokban is, amelyek az általunk követettéktől eltérő erkölcsi értékekhez igazodnak – erről a reneszánsz Itália államai tanúskodnak –, de a történelem azt sugallja, hogy a kultúra hanyatlását az egész társadalom megszenvedti.

Önképzésre alkalmas elmék

Leginkább azonban – mint már említettem – meg kell tanítani az embereket a kiválasztásra és a különbségtételre. Különben az anyagok iszonyú áradatával fogják szembe találni magukat (többségét vonakodnék „információ”-nak nevezni), és a belefúlást elkerülendő, hajlamosak lesznek megragadni az először szemük elé kerülő információnak látszó valamit. Eltelik néhány év, mire felnőtt korba lép a diákoknak az az új generációja, amely olyan fokon sajátította el ezeket a készségeket, hogy automatikusan alkalmazza is – feltéve persze, hogy az iskolák és egyetemek tényleg tanítják ezeket az ismereteket. Ma még legalább kétféle generációnyi felnőtt tanításáról kell gondoskodni. Ez nyilvánvalóan az a feladat, amelyben a közönyvtáraknak részt kellene venniük.

Alapvető fontosságú, hogy észrevegyük, az önképzés alkalmasint nem az, amit az emberek többsége az elektronikus önképző-önművelő eszközök jóvoltából tud róla. A különbségtétel képességének elsajátítása a legtöbb ember számára lassú és nehéz folyamat, hiszen az emberek inkább a tiszta szerkezeteket és a készen kapott dolgokat kedvelik, mintsem maguk gondoljanak ki bármit is. Az önálló gondolkodáshoz szükséges szellemi érettség kifejlesztése még jó tanárral is évekig tart. Az a módszer, ahogy – *Platón* leírása szerint – *Szókratész* kérdezgette tanítványait, még az olvasónak is idegesítő, nyilván sok faggatottat kergetett az örületbe vele. De a szókratészi módszerre, vagy valami hasonlóra sok önképzőjelöltnek van szüksége. Vagyis paradox módon az önállósághoz előbb kell néhány év és egy jó oktató. A magam részéről határozottan aggódom a „globális remeteség” perspektívája miatt, amelyben a remeték az internet révén kapcsolatban vannak az egész világgal, de csak ritkán találkoznak hűsvér emberi lényel. Vannak ilyen emberek, de ők nem tűnnek sem gyakorlott önképzőnek (talán nem is ez a céljuk), sem olyan különbségtévő fajtának.

A közönyvtárak jól tennék, ha fölvennék alkalmazotti követelményrendszerükbe ama szókratészi képességeket – az iskolákkal és a felsőbb oktatási intézményekkel együtt. Ugyanez vonatkozik az egyetemi könyvtárakra és oktatókra is. A

tanulás és a tanítás világa vitathatatlanul egyesülni fog, és e folyamat részeként a könyvtárosok és a tanárok is közelebb kerülnek egymáshoz, és lesznek félvérek is. A könyvtárosoknak segíteniük kell a felhasználókat, de eközben segíteniük kell a tanulásban való önállóság kifejlesztését.

A könyvtárak és a kultúra

Lehet, hogy a könyvtárak megszűnnek társasági helyek lenni. Ez köztudottan nagyon fontos funkciója a könyvtáraknak, különösen az idősebbek és az ifjú anyák számára. Ez a szükséglet akkor áll elő, ha az imént említett módfelett személyes aspektusok kellő súllyra tesznek szert. A könyvtár tehát nemcsak azzal segítheti a tanulást, hogy pusztán információt szolgáltat, hanem azzal is, hogy bátorítja az olvasók közötti interakciókat, akik így egymástól is tanulhatnak – ahogy a diákok is teszik az egyetemen. A könyvtárak mindenestre a művelődés mellett a szórakozás és a kapcsolódás helyei is. Mindhárom a kultúra eleme, és a szórakozás, a kapcsolódás nem korlátozódik feltétlenül a könyvekre. Egyes könyvtárakban játéktér, másokban színház vagy kisebb koncertterem van. Noha a számítógépes játékok nagy részét görbe szemmel nézzük, mégis sokuk elősegíti az ügyesség és a gyors gondolkodás fejlesztését, és egy részük kifejezetten oktató jellegű. Segíthetnek az emberek könyvtárba csábításában is.

A könyvtárak máshogy is hozzájárulhatnak a kultúrához. A digitalizáció és az internet jóvoltából többé nem kell a könyvtárakat, múzeumokat és galériákat teljesen elkülönült dolgoknak tekintenünk. Fizikailag ugyan különállók maradnak, de tartalmukat egyesített, képeket tartalmazó virtuális adatbázisként tárhatják a felhasználók elé. A múzeumok, galériák, könyvtárak katalógusainak virtuális integrációja nem jelenthet problémát. A gyűjtemények – képek, kerámiák, szobrok, illetve könyvlapok – virtuális integrációja már nagyobb előrelépést igényel, de már ez irányban is történtek intézkedések.

Az információ- és kommunikációs technika tulajdonképpen nagy integráló mechanizmus. Szorosabb kapcsolatba hozza a könyvtárakat a kiadókkal és a könyvkereskedőkkel, a közoktatással és a pedagógusokkal, illetve a kultúra többi forrásával.

Térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy miért kellene a kormányoknak támogatniuk azokat az objektív információközvetítőket – így a könyvtárakat is –, amelyek alkalmasint ellenük is felhasználhatók! Ezt a kockázatot kiegyensúlyozzák a szabad társadalom jótéteményei. Lehet, hogy az egyes kormánytagok és köztisztviselők *munkahelyi* biztonságát fenyegetik a független információforrá-

sok, de a javak között ott van az ő *személyi* biztonságuk is – amely nagyobb annál, mint amiben az autoritárius rezsimnek tagjainak része van –, nem is beszélve a társadalomról, amelyben mindenki nagyobb biztonságban érezheti magát, és élvezhetőbb az élet. Nem állítom, hogy tudatosan kalkulálnak így – ez a vita már réges-régen eldőlt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem kell feleleveníteni: gondoljunk csak a náci Németországra. Sok országnak még meg kell értenie az információ és a hozzáférés szabadságának hosszú távú előnyeit, de – ahogy 1997-es cikkemben írtam – úgy látszik, mielőtt fenntartanának egy jó könyvtári rendszert, előbb el kell érjenek egy bizonyos gazdasági fejlődési szintet. Ez annál is inkább életbevágó, mert a globalizáció megállíthatatlan tényrése közepette biztosítanunk kellene, hogy ezt a globalizációt az egyenlőtlenségek csökkentésére használják, és ne a növelésükre, ahogy most történik, jórészt a nagy kereskedelmi érdekeltségeknek a Világkereskedelmi Szervezet tanácsaiban megnyilvánuló dominanciája következtében. Abban kell reménykednünk, hogy végül is sem a kormányok, sem mások nem képesek megállítani az információ határokat átszelő elektronikus folyamatát, amely – nem feltétlenül fájdalommentes, de végül hatékony – felszabadító erő lehet.

Összefoglalás

Fel kell ismernünk, hogy a modern gazdaság és a demokratikus társadalom virágzásához nélkülözhetetlen néhány dolog. Az egyik a kitűnő oktatási rendszer, amely az élet első éveitől az utolsóig gondoskodik a képzésről, és amelynek szerves része az élethosszig tartó tanulás. Ennek viszont feltétele az információhoz való szabad – nem feltétlenül ingyenes – hozzáférés. Az információ forrásai szükségszerűen változni fognak, de az információellátás csatornáinál között szükség van olyanokra, amelyek lehetőség szerint szennyezetlenek, objektívek, kiegyensúlyozottak és átfogóak. A keresés, szelektálás és megítélés képessége – mindegyik információforrással kapcsolatban – meghatározóan döntő alkotóeleme az oktatásnak, feltétele az egészséges társadalomnak, e tudás bevétele az iskola dolga, és utána is fejleszteni kell.

Habár az információkeresés oktatásáért a képzésnek minden szinten át kell alakulnia, és az iskolai könyvtáraknak is univerzalizálódniuk kell, a közkönyvtárakon kívül aligha található más olyan közvetítőket, amelyek a tiszta információforrásokhoz való hozzáférést egy életen át biztosítani tudnák. Nagy előnyük, hogy léteznek és működnek, még ha sok közülük a kívánalmakhoz képest csak kezdetlegesen is.

A könyvtárak – független és megkülönböztetésre képes elmék előállításával és közvetlenebb módokon is – hozzájárulhatnak a kultúrához és a népjóléthez. A megfelelő anyagi háttér előteremtése ezen az alapon talán nehezebb, mintha a könyvtárak a gazdaság nemcsak kétségkívül erős, hanem létfontosságú segédeszközei volnának, de a feladatot erőteljesen és folyamatosan teljesíteni kell.

Irodalom

- [1] LINE, Maurice B.: Librarianship as it is practised – a failure of intellect, imagination and initiative. = Line, Maurice: A little off Line. Kings Ripton: ELM Publications, 1988. p. 39–50.
- [2] LINE, Maurice B.: Do libraries contribute to wealth? = Library Association Record, 99. köt. 11. sz. 1997. p. 603.

Beérkezett: 2000. I. 14-én. **Fordította: Zsádón Béla**

Rendezvénynapló

66. IFLA-közgyűlés és -konferencia

Jeruzsálem, 2000. augusztus 13–18.

Szervező: IFLA Head quarters
P.O. Box 95312
2609 CH The Hague
The Netherlands
Tel.: +31 70 314 0884
Fax: +31 70 383 4827

Elektronikus publikálás a harmadik évezredben, 4. nemzetközi konferencia

Kalinyingrád/Szvetlogorszk (Oroszország), 2000. augusztus 17–19.

Szervező: Dr. Vera Zabolkina
Vice-Rector for International Affairs
Kaliningrad State University
14, A. Nevskogo str., Kaliningrad
236041 Russia
Tel.: +7 011 2 46 59 02
Fax: +7 011 2 53 62 60
E-mail: elpub2000@albertina.ru
URL: <http://www.albertina.ru/elpub2000>

A tudományos és műszaki tájékoztatás információs erőforrásai: a létrehozás és a használat problémái.

Nemzetközi konferencia

Kijev, 2000. szeptember

Szervező: UkrINTEI
180, Antonoviha St.
03680 Kyiv-39
Tel.: +380 44 269-96-72, 261-09-81
Fax: +380 44 268-25-41
E-mail: inter@uintei.kiev.ua

Nemzetközi konferencia a szerzői jogról és a kulturális iparágakról: gazdaság, jog és irányítás

Rotterdam (Hollandia), 2000. szeptember 11–12.

Szervező: Ruth Towse
KCW Erasmus University Rotterdam
E-mail: towse@fhk.eur.nl

Digitális dokumentumok és az elektronikus publikálás. Konferencia

München, 2000. szeptember 13–15.

Szervező: Evelyn Gemkow
Institut für Informatik
Technische Universität München
Arcisstr 21
D-80290 München
Tel.: +49-89-28925701
Fax: +49-89-28925702
E-mail: ddep00@in.tum.de

Kutatás és korszerű technológia a digitális könyvtárak számára. 4. európai konferencia

Lisszabon, 2000. szeptember 18–20.

Szervező: Jose Borbinha
National Library of Portugal
Campo Grande 83
P-1749-081 Lisbon
Tel.: +351-1-217982083
E-mail: jlb@bn.pt
URL: <http://www.bn.pt/org/agenda/ecdl2000/call.htm>

PRINTEXPO, 9. Nemzetközi nyomdaipari szakkiallítás

Budapest, 2000. október 17–20.

Szervező: Hungexpo Rt. PRINTEXPO projekt
1441 Budapest, Pf. 44
Tel.: 263-6091
Fax: 263-6092

Az Európai Szabadalmi Információs és Dokumentációs Rendszer (EPIDOS) éves konferenciája

Bécs, 2000. október 18–20.

Szervező: European Patent Office
Dienststelle Wien
Rennweg 12
1031 Wien, Postfach 90
Tel.: +43 1 521 26-0
Fax: +43 1 521 26-3591
URL: www.european-patent-office.org